

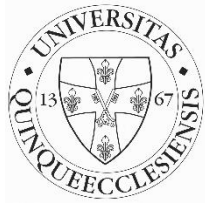
DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Tézisfüzet

Luka Dániel

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Pécs, 2022

Földbirtokpolitika Magyarországon, 1944–1967

A földbirtokszerkezet átalakításának vizsgálata a földtulajdont és a földhasználatot érintő jogszabályalkotás és jogalkalmazás alapján

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Tézisfüzet

Luka Dániel

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Pécs, 2022

Doktori iskola: Interdiszciplináris Doktori Iskola

Tudományág: történettudomány

Doktori iskola vezetője: Dr. habil. Pálné Kovács Ilona DsC

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális
Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete,
Dunántúli Tudományos Osztály, Pécsi Tudományegyetem

Témavezető: Dr. habil. Rab Virág PhD, egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék

Tartalomjegyzék

1. A kutatás kezdete, rövid története, a téma meghatározása	7
2. A kutatási téma relevanciája, célkitűzések	9
3. Forrásbázis és a kutatás módszertana	10
4. A disszertáció szerkezete	12
5. Kutatási kérdések és a kutatás eredményei	13
5.1. Kutatási kérdések	13
5.2. A tudományos kutatás eredményei a gazdaságpolitika és agrárpolitika egészét érintően	14
5.3. A tudományos kutatás eredményei a földbirtokszerkezet és földbirtokviszonyok átalakításának folyamatát érintően.....	15
6. Összegzés és következtetések	17
7. Elektronikus és nyomtatott konferencia kiadványok.....	18
8. Előadások a témában	20

1. A kutatás kezdete, rövid története, a téma meghatározása

Témaválasztásomban meghatározó volt, hogy falun nőttem fel. A történelem alapképzésre történő jelentkezésem előtt kezdtem el érdeklődni a mezőgazdaság története iránt. Alapvetően a huszadik század második felében a Magyarországon végrehajtott kollektivizálásról és ehhez kapcsolódóan a „termelőszövetkezetek” működéséről kívántam bővíteni történelmi ismereteimet. A történelem alap- és mesterképzést is a Pécsi Tudományegyetemen teljesítettem. Az alapképzés során készített szakdolgozatomat a magyar agrártörténet 1945 utáni időszakáról írtam. A doktori kutatási projektem formálódásában ez a dolgozat döntő jelentőségű volt. Ekkor kezdődött el tudatosan a témakeresés, a forrásfeltárás lehetőségeinek vizsgálata, illetve ekkor tettem kísérletet először kutatói kérdések feltevésére és történelmi problémakeresésre. A középpontba az agrárpolitikát, a szövetkezetesítést, továbbá a szovjet kolhoz mintán létrehozott kényszerszövetkezetek működését kívántam helyezni. A látókört tágítanom kellett ahhoz, hogy az agrártörténethez kapcsolódó új témát találhassak, s hogy MA szakdolgozatom, majd később doktori értekezésem is új eredményeket adhasson hozzá a magyar mezőgazdaság történetéhez. A BA szakdolgozatom fontos hozadéka volt a későbbi kutatást tekintve az, hogy az eseményeket folyamatában kezdtem el szemlélni, illetve hogy folyamatában kívántam elhelyezni. Mindez hozzájárult ahhoz a későbbi felismeréshez, hogy célszerű több szempontból is megközelíteni egy témát, mert (1) így strukturáltabb, és (2) problémaorientáltabb a vizsgálódás. A helyi szintű forrásfeltárásomat 1961 utáni iratokkal kezdtem, amelynek sok pozitív hatása volt történelemfelfogásomra és történelemszemléletemre.

A kutatást alulról felfelé építettem fel, így egyrészt folytattam helyi szinten a témához releváns források felkutatását és elemzését, másrészt az alapképzés során a témakeresésből adódóan fókuszba került a hatvanas évek gazdasági reformja és az agrárpolitika mikro szinten történő megvalósításának mikéntje is, elsősorban a mezőgazdasági szakigazgatás és a jogszabályalkotás szempontjából.

Ekkor még főként a termelőszövetkezetek működése, az állami beavatkozás mértéke és így az állam és a termelőszövetkezetek közötti kapcsolatrendszer érdekelt. Ezért kezdtem el kutatni a szövetkezetpolitikai jogszabályalkotás menetét, a jogtörténelmi szálon ez volt a kezdő lépés. Elkezdtem feltárni a mesterképzés ideje alatt a mezőgazdasági szakigazgatás iratanyagát 1949/1950-tól.

Hol és mit kutattam? A helytörténeti ismereteimből adódóan az akkori Győr-Sopron megye kisaliforniai járásainak forrásanyagát kutattam a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában. Figyelmem a jogtörténeti szál miatt egyre inkább az interdiszciplináris megközelítésre, a nyelvtudásomból adódóan (is) a keletnémet kommunista diktatúrával történő transznacionális összehasonlító szempontok keresésére irányult. Ez volt az oka annak, hogy részt vettem 2012 első felében az Erasmus programban, majd pedig a Campus Hungary programban. Az eredetileg tervezett és részben elkészült MA szakdolgozatom címe: „Mezőgazdasági szakigazgatás és termelőségvetkezeti jog az NDK-ban és Magyarországon 1952–1964” volt. A beadott MA szakdolgozatom témája azonban, többek között a forrásfeltárás kezdetlegessége miatt, csak a szovjet zóna és a keletnémet kommunista állam agrárpolitikája és a kollektivizálás volt. Egyre inkább az 1961 utáni években keletkezett források feltárására és elemzésére koncentráltam. A földtulajdont és a földhasználatot érintő jogszabályalkotás és jogalkalmazás kezdett érdekelni, mivel rengeteg irat vonatkozott a termelőségvetkezetek földhasználatára és a földmagántulajdonosok különböző ügyeire. A helyi szintű forrásanyagok vezettek a téma további konkretizálásához, és így meghatározhattam pontosan kutatásom tárgyát, a földbirtokpolitikát.

1944 őszén már folyt a magyar „földreform” előkészítése, kezdeményezése majd pedig 1967-ben a földet érintő magyar jogalkotás egy egészen egyedi földtörvénnyel újabb szakaszba léptette a földmagántulajdon felszámolását és a termelőségvetkezetek földgazdálkodását. Ezért választottam e két dátumot a disszertáció időbeli keretének. 2016-ban a doktori programba történő jelentkezésem során a címben történt változás jelzi a szemléletváltást: „A mezőgazdasági termelőeszközök magántulajdonának a fokozatos felszámolása a kommunista diktatúrában”. 2017-ben tanulmányokat adtam elő és publikáltam a földjogi szabályozás történetéről, nagyrészt a még nem kutatott forrásbázis és forrásfeltárás alapján. Disszertációm fő témája így a földmagántulajdon és a földmagánhasználat felszámolásának a folyamata lett a földtulajdont és a földhasználatot érintő jogszabályalkotás és jogalkalmazás elemzése által. A 2010-es évek második felében a helyi és az országos szintű források feltárása és értékelése mozdította elő a kutatási téma további tematikus egységekre történő bontását. Vizsgálódásom súlypontja tehát áthelyeződött a mezőgazdaság kollektivizálásáról a földbirtokpolitikára, és új projektcímem a következő lett: „Kommunista földbirtokpolitika Magyarországon összehasonlításban a „szocialista tömbön” belül 1944/45–1967”. A doktori képzés ideje alatt jogszabálymutatókat állítottam össze, s egy több mint 1500 oldalas bibliográfiát szerkesztettem. 2020 őszére doktori disszertációm címe a

következőre módosult: „*Földbirtokpolitika Magyarországon 1944–1967.*” Az alcímben szerepel a kutatás központi fókuszja és a jogtörténeti megközelítés kidomborítása: „*A földbirtokszerkezet átalakításának vizsgálata a földtulajdont és a földhasználatot érintő jogszabályalkotás és jogalkalmazás alapján.*” Bár a cím nem utal rá, de az értekezés továbbra is transznacionális és összehasonlító megközelítéssel taglal számos kutatói kérdést és hipotézist, hozzáigazodva a tanulmány terjedelmi kereteihez.

2. A kutatási téma relevanciája, célkitűzések

A magyar történetírás, beleértve az agrártörténetírást is, a huszadik század második felét sokféleképpen és a lehető legkülönbözőbb módon értékelt. Ennek okai közé sorolható például a politikai irányvonalnak való megfelelési kényszer 1990 előtt, a magyar gazdasági reform elméleti és gyakorlati hatásai a hatvanas évektől, illetve az 1990 utáni szemléletváltás nem csak a történettudományban, hanem más diszciplínák területén is. Keletkeztek ideológia által táplált mítoszok, történeti narratívák, paradigmák, tabutémák és tiltott kérdések. Mindezekből nagyon sok kapcsolódott az agrár-, szövetkezet- és földbirtokpolitikához.

Mit is jelent az, hogy földbirtokpolitika? Az állam olyan intézkedéseinek az összességét érthetjük alatta, amellyel beavatkozott a földbirtokszerkezet átalakulásába. Ez történhetett jogszabályalkotás formájában is, amely a földtulajdoni és a földhasználati viszonyokat, vagyis összességében a földbirtokviszonyokat érintette. Az állam földbirtokpolitikai célkitűzéseit ideológiai, gazdasági, szociális, vagy például politikai mozgatórugók vezérelhették, s az így szerves részévé vált az agrárszerkezet formálódásának, átalakulásának. A földbirtokra nem csak 1945 előtt, de utána is hatással voltak a gazdaság és az agrárszerkezet egészét érintő változások, intézkedések és politikai irányzatok. Mindebből adódóan a földbirtokpolitika nem csak földtulajdoni és földhasználati jogszabályok halmazából állt, hanem annál jóval szélesebb értelemben az agrárpolitikán is túlmutató állami tevékenység érthető alatta. A vizsgált korszakban alapvetően az agrárpolitikának alárendelt földbirtokpolitikát kívántak megvalósítani, ami összekapcsolódott természetesen a radikális átalakulással az agrárszerkezetben.

A téma historiográfiája egyszerre tág és szűk. A magyar földbirtokpolitikáról általában, illetve a földtulajdont és a földhasználatot érintő jogszabályalkotásról csupán pár konkrét tanulmány jelent meg, amelyeket Seres Imre, Sipos Levente és Romány Pál írtak. Tóth Lajos több tanulmányában vázolta fel az agrárjog és a földjog 1945 és 1967 közötti történetének bizonyos részeit. Számos agrár- és vidéktörténeti munka szükségszerűen foglalkozik a földbirtokpolitika egy-egy elemével, így például a földreformmal/földosztással, vagy épp a kollektivizálás és a szövetkezetesítés összefüggésében a földbirtokviszonyok átalakulásával, illetve az átalakulás okaival. Céлом úgy bemutatni a magyar földbirtokpolitikát 1944/1945-től 1967-ig, hogy közben reflektálok a kommunista párt agrár- és szövetkezetpolitikájának a változásaira, mivel ezek függvényében módosultak a kommunista párt rövid vagy hosszú távú földbirtokpolitikai célkitűzései. Az 1944/1945 és 1955 közötti időszakot illetően Nagy Imre személyére is helyezek súlypontot, mivel a sztálinista érában tevékenységének vizsgálata mindenképpen szükséges az agrár-, szövetkezet- és földbirtokpolitika nem csak e jelzett tízévnnyi történetéhez, hanem az egész korszakot átívelően is. Értekezésemben szükségszerűen vegyülnek politika-, társadalom- és gazdaságtörténeti szempontok a kontextus megteremtése és az összefüggések, kölcsönhatások feltárása céljából.

3. Forrásbázis és a kutatás módszertana

A mezőgazdasági szakigazgatás iratanyaga a kiindulópontja a kutatásomnak. A termelőszövetkezetek levéltári írott primer forrásai viszonylag rövid terjedelműek. A dunántúli forrásfeltárást a megyei levéltárakban igyekeztem azonos szempontok alapján kiterjeszteni. Az 1948-tól működő megyei földbérlő fellebbezési bizottság, majd pedig a megyei ingatlanforgalmi bizottság/ingatlanforgalmi és földfelajánlási bizottság, az 1949-ben felállított megyei mezőgazdasági igazgatóság/1950-től megyei tanács végrehajtó bizottság mezőgazdasági osztály iratanyagait kutattam. A tanácsrendszer 1950 és 1967 közötti időszakában a mezőgazdasági osztályon belül a földügyeket intéző földbirtokrendezési csoportok (1962-ig) és a földrendezők iratai kincs-értékű források a földbirtokpolitika történeti feldolgozása számára. Az 1945 és 1950 közötti időszakhoz a megyei földhivatali és a gazdasági felügyelői anyagokban kerestem további kiegészítő információkat a már meglévő adatokhoz.

A jogszabályalkotás folyamatának rekonstruálása az országos hatáskörű szakigazgatási szervek fondjainak és állományainak kutatása által vált lehetségessé, többek között a Földművelésügyi Minisztérium, Igazságügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium jelentős mennyiségű dobozát kutattam, a dobozokban lévő dokumentumokat pedig szálanként böngésztem át. A levéltárak fondjegyzékei és az iktatott iratok mutatói is segítségemre voltak a hézagok kitöltésében. A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának, Központi Vezetőségének/Központi Bizottságának és Titkárságának jegyzőkönyveit nyomtatott forráskiadványokban és az MNL AOL adatbázisában online kutattam. Az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottságának/Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának, illetve az MSZMP Központi Bizottság Mezőgazdasági Osztályának jegyzőkönyveit a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Daróczi úti kutatószobájában kutattam a fondjegyzékek alapján. Nyomtatott szekunder forrástípusok közé tartoznak a hivatalosan megjelent jogszabályok, rendelkezések, amelyek például a Magyar Közlönyben, a Tanácsok Közlönyében, a Belügyi Közlönyben, a Begyűjtési Értesítőben, a Mezőgazdasági Értesítőben vagy a Népgazdasági Tanács Határozatainak Tárában jelentek meg. A belső utasítások és rendeletek zömét különböző levéltári iratok között találtam meg.

A nyomtatott primer és szekunder forrásokat kvalitatív és kvantitatív módszerekkel dolgozom fel. Mindezek mellett komparatív, transznacionális és interdiszciplináris megközelítést és szemléletet alkalmazok a dolgozatomban. Miért van ezekre a módszerekre szükség? A szöveges forráselemzés mélyebb és részletesebb analízist igényel, míg a kutatás során felhalmozódó adatok feldolgozása és strukturálása szükséges ahhoz, hogy adatelemzést lehessen végrehajtani. Az új nézőpontok a tematizált feldolgozásban hozzásegítenek a megfelelő fókusz alkalmazásához és ezzel összefüggések, ok-okozatok és folyamatok mélyebb feltárásához és bemutatásához. Érvelésemet, véleményemet és álláspontomat az összes lényeges ponton megpróbálom összevetni a szakirodalomban található koncepciókkal, feltevésekkel, narratívákkal, hogy így objektív, kritikai módon cáfolhassak, pontosíthassak és értékelhessek. Célom alapvetően nem az, hogy általános megállapításokat tegyek, de nem ódzkodom átértékelni logikus és koherens módon folyamatokat, amelyek történeti értékelésével a kutatás eredményei alapján nem értek egyet. A transznacionális, összehasonlító történeti kutatások által egy adott ország történetét nemzetközi kontextusba helyezhetjük.

4. A disszertáció szerkezete

A földbirtokpolitika 1944 és 1967 közötti történetét tematikus részekre bontva elemzem a dolgozatomban, amely összesen három fő fejezetre van bontva. A bevezető fejezet után következő fejezetben fejtem ki kutatói kérdéseimet és téziseimet, majd pedig összefoglalom a kutatás eredményeit. A dolgozatot a mellékletek, illetve a forrás- és irodalomjegyzék zárja.

A dolgozat két alfejezete koherens és logikus módon tagolódik be a második fő fejezetbe:

I. Bevezetés

II. Földbirtokpolitika és jogszabályalkotás 1944–1967: 1. A kommunista földreform és a földbirtokrendszer átalakítása; 2. A földtulajdon és földhasználat jogi szabályozása

III. A kutatás összegzése és következtetések: 1. Földbirtok és agrártársadalom, összehasonlítás és trendek

Az **első alfejezetben (II.1.)** az 1945-ös magyarországi földreform történeti értelmezésére és értékelésére helyezem a hangsúlyt úgy, hogy a földek állami tulajdonba vételét és szétosztását nemzetközi kontextusba illeszttem. A transznacionális és összehasonlító módszerek és szemlélet egyik lehetséges kapcsolódási pontja a társadalom- és gazdaságtörténet mellett a jogtörténet lehet. A földreform eredete, célja, és menete kerülnek bemutatásra úgy, hogy közben a helyi szintű, községi, járási és megyei forrásokat is vizsgálom. Ez a fejezet jelenti a dolgozat kezdetét, amelyből a következő részek következnek, 1948-tól a szovjet mintájú szövetkezetesítés és kollektivizálás az agrár-, szövetkezet- és földbirtokpolitikában is új irányt jelentett, miközben felmerül a kérdés, hogy vajon a földreform képezhette volna-e az alapját egy sajátos agrárfejlődésnek és agráralkotmánynak? A földreform története 1948-ban nem zárult le teljesen. Ebben az alfejezetben kitérek a földreformot érintő jogszabályalkotás és a földjog kérdéskörére. A **második alfejezetben (II.2.)** 1948-tól kezdődően mutatom be a földtulajdon és földhasználat jogi szabályozását és a földbirtokstruktúra átalakításának folyamatát, miközben reflektálok az 1948 előtti jogszabályalkotásra. Az első fejezethez hasonlóan, amelyben a földreform földek jogi szabályozását 1967-ig követem nyomon, a dolgozat tematikus egységeiben nem külön időintervallumok elemzésére, hanem a trendekre és a folyamatok feltárására, kapcsolataira és összeilleszkedési pontjaira fókuszálok. Először az ingatlanforgalmat, földhaszonbérletet és a földhasznosítást elemzem, majd pedig az 1953-as „új szakaszhoz” vezető utat és a

gazdaságpolitikai változás földbirtokpolitikai következményeit ismertetem. Összegzem a földmagántulajdon és a földmaganhasználat felszámolásának módszereit és eszközeit, majd pedig külön részletezem a kommunista diktatúrában végrehajtott földösszevonásokat. Ezzel átnyúlok a tömeges kollektivizálás hivatalos, 1961-es befejezésén. Az alfejezetben a földbirtokpolitikai jogszabályok és intézkedések részletezésével párhuzamosan ismertetem a földjog, mint külön jogág problematikáját a korszakban és annak kodifikációs kísérleteit, egészen az 1967. évi IV. törvényig.

A **harmadik fő fejezetben (III.)** társadalomtörténeti szempontokat helyezek előtérbe és így keresem az agrártársadalom és földbirtok jogi, tudati és fizikai viszonyának változásait, okait, hátterét. Ebben a fejezetben mutatok rá összegzésképp a „szocialista tömbön” belül a földbirtokpolitikai trendekre és változásokra, és hajtok végre összehasonlítást. A negyedik fejezetet követi a melléklet, a források és a szakirodalom jegyzéke.

5. Kutatási kérdések és a kutatás eredményei

5.1. Kutatási kérdések

A kutatás előrehaladásával formálódtak a kutatási kérdések és téziseim, amelyek a jog-, gazdaság- és társadalomtörténettel kapcsolódnak össze. A magyar földbirtokpolitika feldolgozása tekinthető esettanulmánynak transznacionális perspektívából, illetve olyan agrár- és vidéktörténeti kutatómunkának, amely a forrásbázis feltárásával, interdiszciplináris vetülettel járul hozzá a magyar mezőgazdaság átalakulásának 1945 utáni történetéhez. A vizsgálódás kapcsolódik a politikatudományhoz, szociológiához, pszichológiához, közgazdaságtudományhoz és a jogtudományhoz, illetve a társadalomtudomány további területeihez. A földbirtokpolitikát érintő kutatói kérdéseim részben az agrárpolitikát is átölelő kérdésekhez és tézisekhez vannak hozzárendelve, mivel utóbbi meghatározhatta a földbirtokszerkezet átalakításának menetét és módját. **Fő kutatói kérdéseim a következők:**

- Milyen változtatásokat kívánt a kommunista párt előidézni a földbirtokrendszerben? Hogy volt része a „mezőgazdaság szocialista átalakításának”, az agrárrendszer működésének a földbirtokpolitika 1944 után?

- Milyen módon volt része az 1945-ös „földreform” a kommunista párt agrár- és földbirtokpolitikájának? Milyen jelentősége volt a „földreformnak” az agráriumot és a földet érintő jogi szabályozásban?
- Hogyan szabályozták a földhasználatot és a földek adásvételét a vizsgált időszakban? Hogyan igazodott e szabályozás a politikai irányvonal változásaihoz és a társadalomra gyakorolt hatásokhoz és társadalmi reakciókhoz? Mennyire volt jelentős a Nagy Imre által koordinált korrekciók 1952-től a földmagántulajdon és földmagánhasználat megerősítésében?
- Milyen módszerekkel számolták fel a földmagántulajdont és a földmagánhasználatot? Hogyan kapcsolódott mindezekhez az ingatlanforgalmi és földhasználati szabályozás?
- Különálló jogág volt-e a földjog Magyarországon a vizsgált időszakban? Próbálták-e azt kodifikálni és milyen célból? Hogyan kapcsolódott a „termelőszövetkezeti tulajdon” kérdése és bevezetése a kommunista párt földbirtokpolitikai céljaihoz?

5.2. A tudományos kutatás eredményei a gazdaságpolitika és agrárpolitika egészét érintően

A megmerevedett szovjet sztálini struktúrákon és azok adaptált elemein történő jelentősebb változás csak Sztálin halála után történhetett. A nemzetközi események és folyamatok alapvetően befolyásolták a tömbön belül a változások mértékét és lehetőségeit. A reformirányzat kapcsán rámutatnak arra, hogy a folyamat szempontjából 1953-at nem lehet pusztán kiindulópontnak tekinteni, mivel a radikális sztálinista gazdaságpolitika és agrárpolitika 1948 és 1953 közötti tapasztalata nélkül nem lett volna gyökere a felülről, szovjet mintára bevezetett tervgazdálkodás megreformálásának. A rendszer válsága rávilágított arra, hogy (1) nem megfelelő és számos gazdasági probléma forrása a termelőszövetkezetek működése, a termelés tervezése és irányítása, továbbá a szakigazgatás, (2) az agrárpolitika alapvető módszerei és eszközei nem a fejlődést segítették elő, és (3) a földbirtokpolitikai intézkedések számos ponton hozzájárultak a válság kiszélesedéséhez. A probléma megoldásának egyik kulcsa a kényszerkollektivizálás lassítása vagy leállítása volt. Egyértelmű az is, hogy közgazdasági, társadalmi és egyéb szempontokból az „előre menekülés”, vagyis a tömeges, gyors és lehető legteljesebb kollektivizálás is előnyös opció volt, méghozzá különböző agrárpolitikai irányzatoknak.

A sztálinista pártállam krízise 1952/1953-ban nagy hatással lehetett számos, később az agrárpolitikában is jelentős személyre. A NEP, az új gazdaságpolitika/új gazdasági politika lényegének, funkciójának és céljainak vegyítése a radikális transzformáció elemeivel nem volt képes valamiféle egyensúlyi állapot létrehozására. Jelentős különbség, hogy a Szovjetunióban bevezették a NEP-et, míg Magyarországon a meglévő, vagy részben engedett NEP elemeket a radikális sztálinisták el kívánták sorvasztani. A gazdasági válság és a kollektivizálás sikertelensége azonban még meg is erősíthette a NEP alkalmazásának szükségességét. Egy „hibrid” gazdasági rendszer további formálásához adódhatott a Nagy Imre által is hangsúlyozott fokozatosság az úgynevezett átmenet során a kapitalizmusból a szocializmusba, és egy valódi új gazdaságpolitika, amit „új szakasz” néven ismerünk. Mindennek leglényegesebb elemét egyértelműen a még privat parasztgazdaságok alkothatták volna. Az „új szakaszhoz” vezető út meghatározásában Nagy Imrének és nézeteinek, irányvonalának döntő szerepe volt, aki még ellensúlyt is képezhetett 1953 júliusa előtt a radikális irányvonalnak. Az „új szakasz” NEP vitája is rámutat arra, hogy a gazdasági reformok gondolata és értelmezése hogyan bontakozhatott ki (1953/1954-től), és hogy mennyire volt hangsúlyos mindez a mezőgazdaságban. 1953 júliusa egy pillanat volt egy folyamatban, azonban egy „új szakasz”, gazdaságpolitika kezdete, ami többek között Nagy Imre szemléletének és politikájának a „terméke” lett, aki immár kibővíthette a korábbi korrekciókat és fordulatot vihetett a teljes gazdaságpolitikába. Az „új szakasz” meghirdetése nélkül is lehettek volna Nagy Imre nevéhez fűződő változtatások. Még a földreform folytatása is felmerült 1953-ban, ami ugyancsak Nagy Imre 1948/1949-es gondolkodásmódjához nyúlhatott vissza. A fokozatos átmenet új gazdaságpolitikájának elemei egy gazdasági reform állandó részévé válhattak később, mivel a kérdés nem csupán egy-egy ágazatot érintett, hanem közgazdaságilag a szocialista gazdasági modell, rendszer egészét.

5.3. A tudományos kutatás eredményei a földbirtokszerkezet és földbirtokviszonyok átalakításának folyamatát érintően

A magyar földbirtokszerkezet állandóan „mozgásban” volt 1945 és 1967 között. A földtulajdont és a földhasználatot folyamatosan változások sorozata érte, amelyeket társadalmi, politikai, gazdasági és jogi tényezők befolyásoltak. A magángazdaságok felszámolása a hagyományos földbirtok és földbirtokos megszüntetését is jelentette. 1948

őszétől megélnékült az illegális föld adás-vétel, földhasználat és haszonbérlet, ami a földnyilvántartásokat még kaotikusabbá tette. A szovjet mintájú kollektivizálás és a termelőszövetkezetek létrehozása alternatívát kínált nem csak az üzemszervezés, hanem a földhasználat szempontjából is. A „fordulat éve” után az első ötéves terv nagyarányú iparosítást irányzott elő, amit 1951-ben még fel is emeltek, a mezőgazdasági beruházások pedig működésképtelen termelőszövetkezetekbe áramoltak, amelyek földgyarapodása erőltetett mértékűvé vált. A földhasználat modernizációja, mint cél, nem az egyik pillanatról a másikra valósulhatott meg a központosított tervezéskorban.

Nagy Imre láthatta, hogy miért is alakult ki földhasznosítási krízis 1953-ra. Az állami tartalékföldek területe bizonyos becslések szerint elérte a 800 000 katasztrális holdat, nem beleszámítva az elvileg hasznosított, de megfelelően meg nem művelt területeket. Az okok között a legfontosabbak: a rosszul működő termelőszövetkezetek, a magángazdák sanyargatása, kulákkivétel, és általában a kampányszerű erőszakos kollektivizálás. A földbirtokpolitika terén a következő okokra lehet hangsúlyt helyezni: a „földfelajánlás” rendszere, az állami tartalékföldek hasznosításának módja, az ingatlanforgalom és földhaszonbérlet túlzott korlátozása és megszüntetésének kísérlete, a földösszevonások az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek számára „tagosítás” címszó alatt. 1953-ban az „új szakasz”, 1956-ban a forradalom és szabadságharc utáni hatalmi konszolidáció voltak azok az időszakok, amelyekben átmenetileg korlátozott mértékben megerősítették a földmagántulajdont és a földmagánhasználatot. Mindkettő ugyanannak a rendszernek a válságából eredt, és mindkettő hatással volt a rendszer megváltoztatására irányuló későbbi törekvésekre, reformokra. 1956-ban és 1956 után részben azok a folyamatok folytatódtak, amelyek 1953-ban vagy még előtte elkezdődtek. A tömeges kollektivizálás 1959 és 1961 között a termelőszövetkezeti jog alapjain elvileg biztosította a földmagántulajdont a földjáradék fizetése és a földek öröklése formájában. Kilépnit és földet magánhasználatba venni azonban szinte lehetetlen volt. Az 1960-as évek kilépési tendenciáiról nincsen átfogó és részletes adat, sem a földkiadási követelések mértékéről. 1953/1954-től tervezték az általános földjog kodifikálását, ekkor a Nagy Imre által fémjelzett „új szakasz” egy hosszú távú perspektívát kínálhatott, amelyben a földmagántulajdon és földmagánhasználat sokkal nagyobb mértékben lett volna biztosítva, mint a korszak más időszakában.

6. Összegzés és következtetések

Kutatási eredményeimet a következőképpen összegzem:

- A földmagántulajdon felszámolása átnyúlt különböző politika- és gazdaságtörténeti korszakhatárokon.
- A földek elvétele és szétosztása a kommunista párt által tervezett, kezdeményezett és végrehajtott földreform keretében valósult meg úgy, hogy támogatta a radikális földosztás gondolatát és nem ellenezte az alulról jövő spontán földelvételeket. A kommunista földreform gyakorlatilag az első olyan földbirtokpolitikai intézkedés és a földbirtokviszonyokba történő beavatkozás volt, amely a kommunista párt további gazdaság- és társadalompolitikai céljaihoz hozzárendelhető. A politikai irányvonal változásával a földreform több lépcsőben lett felszámolva
- A radikális földbirtokpolitika és a visszarendeződések a tágabb értelemben vett agrár- és gazdaságpolitika keretei között módosultak
- A rákosista radikális agrár-, szövetkezet- és földbirtokpolitika azt eredményezte, hogy a korlátozásokat és a gazdaságok felszámolását az összes földbirtokra kiterjesztették, szinte különbségtétel nélkül
- A földmagántulajdon és a földmagánhasználat megerősítésével és a korlátozott visszarendeződéssel 1953-tól lehetőség lett volna egy hosszú távú, fokozatos átalakulásra a magyar mezőgazdaságban. A tömeges kollektivizálás után folytatódó földbirtokpolitikai tevékenység a korábbi célok elérése érdekében történt, s bár a „termelőszövetkezeti földtulajdon” létrehozásának módja és menete unikum volt a térségben és ideológiai korlátokat tört át, az a földmagántulajdon felülről történő felszámolásának eszköze volt és a földmagántulajdoni érdekek ellenében valósult meg. Mindezek mellett az agrárszerkezetben bekövetkezett változásokhoz kapcsolódóan a „földtulajdon és a földhasználat egyesítése” címszó alatt a földgazdálkodás és földhasználat új szintjét jelentette a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása

1945-ben a nagybirtokok felosztása után jelentősen megnőtt a törpe- és kisbirtokok aránya. A földbirtok alapja a magántulajdon volt, azonban jelentős mértékben béreltek is földet Magyarországon. Nem csak a földtulajdonos, hanem a földek használói is erősen kötődtek a földbirtokhoz. A hagyományos földbirtok, mint gazdasági egység felszámolása a tömeges kollektivizálás során ment végbe, ami így a mezőgazdaság szinte teljes szerkezetének és

üzemgazdasági átalakítását jelentette. Ezzel megbontották a kommunista diktatúrában a parasztgazdaság és agrártársadalom kapcsolatát jogi, gazdasági, szociális és kulturális értelemben. 1948 és 1953 között Magyarországon a szovjet minta egyrészt kényszerűségből, másrészt a sztálinista radikalista irányzat törekvéseiből adódóan lett felgyorsított módon adaptálva, az ország sajátosságait kevésbé figyelembe véve. A gazdasági és társadalmi realitások és az átalakítás kényszerűségéből adódó problémák észlelése végigkísérte a rendszert 1953-ig, így a pártvezetés számára a szovjet minta adaptálása közben mindez ellentmondásokat keletkeztetett. Kérdéses, hogy Sztálin az 1952/1953-ra kialakult válságban hogyan érzékelte és értékelte a végrehajtott politikát és az átalakítás fokozatossága között feszülő ellentéteket, és milyen változtatásokat helyezhetett kilátásba.

A magyar földbirtokstruktúra meghatározójává vált az, hogy 1949-től tiltották a földek magántulajdonba juttatását, és az állami tulajdon növelését tűzték ki célul. A két visszarendeződés során bár ezt az elvet korlátozottan gyakorlatilag időlegesen hatályon kívül helyezték, a rendelkezés a vizsgált időszak egészében hatályban maradt. Nagyüzemileg nem hasznosítható állami tartalékföldet adtak el (például háztájinak), illetve házhelyeket 1957-től magánszemélyek számára. A két véglet közötti mozgást érzékelteti az, hogy 1952 közepén távlati szabályozásként tervezték a földmágnhaszonbérletek teljes megszüntetését és az ingatlanforgalom további korlátozását és megszüntetését, illetve például a háztáji eladásának tiltását és a belterület maximalizálását. A helyi szintű forrásfeltárás alapján állítható, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása nélkül szilárdabb maradhatott volna a földmagántulajdon Magyarországon.

7. Elektronikus és nyomtatott konferencia kiadványok

LUKA, Dániel: „Wir liquidieren die Kulaken“. Das lokale exekutive Organ der Agrarpolitik der Staatspartei in dem Komitat Győr-Sopron im Kreis Csorna im Jahr 1950. RAB Virág (szerk.): *A XI. Országos Grastyán Konferencia Előadásai*. Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium Kiadványa, Pécs, 2013. 238–244.

LUKA, Dániel: Die unbeendete Kollektivierung? RAB Virág (szerk.): *A XII. Országos Grastyán Konferencia Előadásai*. Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium Kiadványa, Pécs, 2014. 144–151.

LUKA, Dániel: A mező- és erdőgazdasági ingatlanforgalom a kommunista diktatúra első tíz évében Magyarországon. ÁCS Kamilla – BÓDOG Ferenc – MECHLER Mátyás Illés – MÉSZÁROS Orsolya – PÓNUSZ Róbert (szerk.): *VI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2017 tanulmánykötet*. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs, 2017. 374–392.

LUKA, Dániel: A földmagántulajdon fokozatos felszámolásának módszerei a magyar jogszabályalkotásban 1957–1967. KONCZ István – SZOVA Ilona (szerk.): *A 15 éves PEME XV. PhD – Konferenciájának előadásai, Budapest, 2017. november 8. Elektronikus könyv II. kötet*. Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület, Budapest, 2017. 54–66.

LUKA, Dániel: A földjog, mint külön jogág és kodifikációjának kérdései Magyarországon 1945–1967. KONCZ István – SZOVA Ilona (szerk.): *A 15 éves PEME XVII. PhD – Konferenciájának előadásai, Budapest, 2018. november 15. Elektronikus könyv*. Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület, Budapest, 2018. 258–270.

LUKA, Dániel: Földnyilvántartás Magyarországon 1945–1972. In: DÖBÖR András – MIKLÓS Péter – ZEMAN Ferenc (szerk.): *Közelítések a modern magyar történelemhez. Emlékpont könyvek, 16*. Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Hódmezővásárhely-Szeged, 2020. 88–101.

LUKA, Dániel: *Land Policy in Hungary 1944–1967*. In: KAPOSZI, Zoltán – RAB, Virág (eds.): *Economic and Social Changes: Historical Facts, Analyses and Interpretations*. Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia. Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences Pécs, Pécs, 2021. 115–122.

8. Előadások a témában

- Az V. Nemzetközi és XI. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia, Pécs, 2013. március 18–20. „*Wir liquidieren die Kulaken.*”, *das lokales exekutives Organ der Agrarpolitik der Staatspartei in dem Komitat Győr-Sopron Kreis Csorna im 1950*”;
- a XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekció, Debrecen, 2013. április 3–5. „*A kulákságot likvidáljuk*”, *az állampárt agrárpolitikájának helyi végrehajtó szerve Győr-Sopron megye csornai járásában, 1950-ben*”;
- a VI. Nemzetközi és XII. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia, Pécs, 2014. március 18–20. „*Die unbeendete Kollektivierung?*”;
- a X. Nemzetközi és XVII. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia, Pécs, 2017. március 30–31. „*A földmagántulajdon fokozatos felszámolása és használatának jogi szabályozása Magyarországon és az NDK-ban 1948–1953*”;
- a VI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia, Pécs, 2017. május 19–21. „*A mező- és erdőgazdasági ingatlanforgalom a kommunista diktatúra első tíz évében Magyarországon*”;
- a Professzorok az Európai Magyarorszáért XV. PhD. konferencia, Budapest, 2017. november 8. „*A földmagántulajdon fokozatos felszámolásának módszerei a magyar jogszabályalkotásban 1957–1967*”;
- a XXVI. Historian Students Congress, Łódź, 2018. április 17–21. „*Communist Land Reform*”, *an Illegitimate Act in History of Legislation? A Comparative Study, 1944/45–1957*”;
- a Professzorok az Európai Magyarorszáért XVII. PhD. konferencia, Budapest, 2018. november 15. „*A földjog, mint külön jogág és kodifikációjának kérdései Magyarországon 1945–1967*”;
- a IV. Magyarország története a kora újkortól a legújabb korig PhD tudományos konferencia, Hódmezővásárhely Emlékpont, 2019. június 13. „*Földnyilvántartás Magyarországon 1945–1967*”;
- 27. Junge Osteuropa-Experten konferencia Bochumban, Észak Rajna-Vesztfália, Németországi Szövetségi Köztársaság, 2019. július 12–14. „*Bodenpolitik in Ungarn 1945–1967: die Umgestaltung der Bodenstruktur durch die Gesetzgebung*”;

- a European Rural History Organisation 5. nemzetközi tudományos konferenciája, Párizs, 2019. szeptember 10–13. „*Changing land tenure system in East-Central and Southeast Europe from 1944 to 1967 in comparison*“, előadás a javasolt és elfogadott szekcióban: *Developing and changing land tenure system, goals and methods*;
- a European Rural History Organisation 5. nemzetközi tudományos konferenciája, Párizs, 2019. szeptember 10–13. „*The effects of Danish agriculture and cooperatives on thinking of agrarian experts and on the Hungarian agrarian policy in the 20th century*”;
- Revolution accomplished. Communists in power. konferenciasorozatból a második nemzetközi konferencia: Power seized. East-Central Europe ruled by communist parties (1948–1956) címmel, Budapest, 2019. október 3–4. „*Commissars in the office and in the field? Transformation of agricultural administration in Hungary 1945–1956*”;
- előadás a Munkácsy Mihály Nyugdíjas Szabadegyetem programsorozatában a Művészetek és Irodalom Háza szervezésében, Pécs, 2019. október 21. „*Nagy Imre, lázadó, pártfunkcionárius, válságkezelő, összeesküvő, reformer? 1948–1953*”;
- az első szentpétervári nemzetközi történész konferencia, Szentpétervár, 2019. október 29. – november 3. „*Transformations of the Soviet communist state model after 1953*“;
- a XXIII. Tavasz Szél konferencia, online konferencia, Budapest, 2020. október 16. „*Földállandósítás csigatempóban? Földbirtokpolitika és a földbirtokviszonyok átalakítása Németország Szovjet Megszállási Zónájában/a Német Demokratikus Köztársaságban 1945–1968*”;
- az első Gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon konferencia, online konferencia, Pécs, 2020. november 26. „*Magyar földbirtokpolitika 1944–1967*”;
- a IX. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia, online konferencia, Pécs, 2020. november 27–28. „*Mezőgazdasági és földügyi szakigazgatás Magyarországon 1945–1968*”;
- XIV. Nemzetközi és XXI. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia, Pécs, 2021. tavasz, online konferencia. „*Peak of Stalinism and the Unfolding Crisis. The Necessity of Change and Corrections in Agrarian Policy in Hungary between May 1952 and July 1953*”;
- II. Gazdaság- és Társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon konferencia, Pécs, 2021. október 15. online konferencia. „*A földjog oktatása Magyarországon 1948 és 1968 között*”;

- A nyolcadik nemzetközi posztgraduális konferencia „Rethinking 20th Century Europe: The Continent of (Un)Freedom”. 2021. november 8–9, Brno, Csehország, Masaryk Egyetem. „*Fearing Freedom: Causes of the Hungarian Revolution in October 1956 and the Communist Leadership’s Perception of Crisis and its Reactions from 1945 to 1956*”;
- X. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia, Pécs, 2021. november 12–13. „*A Contradictory Transition: Revisiting Economic Policy during Stalinism and the “New Course” in Hungary, 1948–1955*”